

JOHN R. LAMPE

Gazdasági integráció vagy a Balkán elszigetelődése

Délkelet-Európa a 20. századot követően*

A délkelet-európai független államok száma megnőtt – tíz ország található a Szlovéniától Romániáig, illetve Törökországig terjedő területen –, az egyes országok jelentősége a nyugati hatalmak számára viszont a huszadik század bármely időszakához mérten most a legcsekélyebb. Az ezen országokat fenyegető legnagyobb külső veszélyt nem a túlzott európai vagy amerikai érdeklődés jelenti, hanem éppen az irántuk megnyilvánuló közöny és az elszigetelődés. A régió kommunista rendszereit felváltó utódállamok nem tettek akkora lépést a piacgazdaság felé, mint közép-európai társaik, ami elsődlegesen, jóllehet nem kizárólag, a jugoszláv örökség körül kirobbant háborúskodás számlájára írható. Egyedül Szlovéniát nem érinti a növekvő mértékű kirekesztődés, amely még a görög, illetve a török gazdaságot is azzal fenyegeti, hogy tovább lazítja az egyre inkább integrálódó európaival őket összekötő, egyébként is gyöngye kapcsolatokat. Amennyiben a jelenlegi tendenciák változatlanok maradnak, a régió mind politikai, mind pedig gazdasági értelemben leszakad Európáról, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy földrajzilag továbbra is odatarozik.

A gazdasági integráció irányába tett lépések jelentik továbbra is a legjobb módszert a politikai elszigetelődés, az egypártrendszer, a médiamonopóliumok és az ezzel szükségszerűen együtt járó etnikai konfliktusok elkerülésére. Ezen tanulmány célja annak bemutatása, hogy a században korábban már megteremtődött a remény a gazdasági integráció és az ahhoz szükséges törvényi keretek létrehozására Délkelet-Európában, és ez most, a következő századhoz közeledvén még mindig adva van. Amellett érvelek, hogy a volt Jugoszlávia öt, jelenleg különálló gazdaságának egyesítése – amely amennyiben elszigetelt kísérletként történik, politikailag megvalósíthatatlan –, de még az egész régió tíz gazdaságilag különálló egységének az integrációja sem elegendő. Szükséges a szomszédos országok bevonása is a folyamatba, amely amellett, hogy földrajzi értelemben közelebb vannak, kevésbé eltérőek, mint az a tíz vagy még ennél is több tagból álló, nehézkes tömörülés, amely a közép-európai, illetve a fekete-tengeri kezdeményezésben érdekelt van. Jelenleg mindkettő írott malasztnak tűnik csupán a legtöbb amerikai megfigyelő számára, habár a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társaság (CEFTA) fejlődése bebizonyíthatja, hogy tévedünk.

* A fordítás az Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut (Bécs) 1996. március 21–23. között „A Balkán mint puskaporos hordó vagy mint békeövezet” címmel rendezett konferenciáján elhangzott előadás szövege alapján készült.

Magam az említett integrációs irányok két szűkebb változatát javaslom, s a két tömörülés szoros együttműködése egyúttal azzal a politikai haszonnal járna, hogy összekötné Közép- és Délkelet-Európát. Az egyik integrációs irány az 1980-as években körvonalazódott ötszög gondolatot elevenítené fel, ami szerint Szlovénia és Horvátország Ausztriához, Magyarországhoz és Olaszországhoz kapcsolódna. E politikai szempontból megvalósítható integráció számára nélkülözhetetlen lenne a Cseh Köztársasággal és a Szlovákiával való kapcsolatok kiépítése, de ugyanilyen fontos volna a kapcsolatfelvétel egy másik, politikai realitással szintén rendelkező, öt tagból álló politikai csoportosulással. Ez Albániából, Bulgáriából, Görögországból, egy elfogadható névvel ellátott Macedóniából, végül pedig a Szerbia és Montenegró alkotta jugoszláv föderációból állna. Ez utóbbiak számára viszont nagy haszonnal járna a gazdasági kapcsolatok nyitottabbá tétele Romániával, Törökországgal és a régióban leggyorsabban fejlődő, kereskedelmi és pénzügyi központ szerepét betöltő Ciprussal. E két tömörülés saját kezdeményezésekkel jelentkezhethet, és közösen léphet fel, akár arra is rábírhatja az Európai Uniót és az Egyesült Államokat, hogy tartsák magukat a Bosznia és Hercegovina gazdaságának újjáépítésére vonatkozó eredeti ígéreteikhez. A mindkét irányban kiépített kapcsolatok nélkül a boszniai gazdaság három része közül egyiknek sem lesz esélye arra, hogy megtartsa azokat a szakképzett munkásokat és városi értelmiségieket, akik még nem hagyták el az országot, illetve ami talán még lényegesebb, hogy hazacsábítsa a már máshol élőket.

Az általam javasolt politikai gyógy mód szilárd alapját a régió egész huszadik századi gazdaságtörténete képezi. Egyetlen lövés sem dördült el gazdasági okokra visszavezethető államközi konfliktus miatt, melyek száma egyébként is csekély volt. A túlságosan kevés gazdasági partnertől való függőség elkerülésére irányuló törekvések a régió hasznára váltak, azonkívül pedig már 1905-ben, a hamvába holt szerb–bolgár vámunió kísérletével kezdetét vette a politikai kezdeményezések azon sora, melyek a régió gazdasági integrációját szolgálták. Áttekintésünket kezdjük tehát e század elején.

A Szerbia által politikai megfontolásokból szorgalmazott 1905-ös megállapodás, amely az Ausztria–Magyarországgal érvényben lévő kereskedelmi megállapodás nyújtotta előnyök kiaknázását szolgálta volna, egyértelműen a Bécs által Belgrádra erőltetett módosítások miatt esett kútba. Az ezt követő 1906–1911 közötti vámháborút viszont, amihez egyébként a magyar mezőgazdasági érdekeket képviselők ragaszkodtak az élőállat kivitelüket veszélyeztető konkurencia miatt, a hatalmas Habsburg Monarchia képtelen volt megnyerni. A kis szerb gazdaság került ki győztesen azáltal, hogy más piacokat keresett egyéb termékeiknek. A kibékíthetetlen osztrák–szerb ellentét kialakulásához azonban a vámháború kimenetele korántsem járult hozzá oly mértékben, mint az 1912–1913-as két balkáni háború.¹ A két szerb győzelem, különösen pedig azok boszniai ki-

¹ Lásd Vuchinich, W. S.: *Serbia Between East and West. The Events of 1903–1908.* Stanford, Calif., Stanford University Press, 1954. 180–88.; Lampe, J. R.: *The Austro-Serbian Antagonism and the Economic Background to the Balkan Wars.* In: *East Central European Society and the Balkan Wars.* Ed. Király, B.–Djordjevic, D. New York, Columbia University

hatásai sarkallták a monarchiát 1914-ben a Szerbia elleni „preventív háború” megindítására, ami az európai háború kirobbanásához vezetett.

E jóval átfogóbb háború credményeképpen a régió legnagyobb vámunióját képező, 51 millió lakosú Ausztria–Magyarország felbomlott. A Monarchia gazdasági teljesítményéről felbomlása óta állandó vita folyik. Külkereskedelmének egy főre eső értéke kétségtelenül alacsony volt, a német-, illetve franciaországinak alig egynegyede, a háborút megelőző években pedig a külkereskedelem részese-dése a nemzeti jövedelemből csökkenőben volt. Az egyébként is szerény értéknek a független balkáni államokkal való kereskedelem együttesen is alig tette ki négy százalékát, míg a Németországgal folytatott kereskedelem 40, az Egyesült Államokkal való kereskedelem pedig 10 százalékban járult hozzá ahhoz. Ausztria–Magyarország határain belül azonban, ahogyan azt nemrégiben David Good kimutatta, a modern gazdasági integráció szélesebb körű volt, a regionális fejlődés pedig kevésbé egyenletlen, mint ahogyan azt sokan, belcélrtve e cikk szerzőjét is, korábban feltételezték.² Továbbra sem vagyok azonban meggyőződve arról, hogy a magyar konkurencia árnyékában Horvátország–Szlavónia képes volt hátrányát csökkenteni, illetve jelentős mennyiségű mezőgazdasági terméket piacra dobni, a Vajdaság azonban mindkét tekintetben egyértelmű sikert könyvelhetett el. Azon kívül pedig, amint azt saját munkámban kimutattam, Bosznia egy főre eső exportjának értéke, mely elsődlegesen Ausztria–Magyarország egyéb részeibe irányult, a szerbiait annak több, mint egyharmadával felülmúlta.³

Az első világháborút követő átmeneti évtizedekben nem csupán a Habsburg Monarchia utódállamaiban, de egész Európában a külfölddel folytatott kereskedelem visszaesése, a külföldi befektetések csökkenése a jellemző. A háborúban elszenvedett embervezettség az egész kontinensen korlátozta a gazdasági növekedés mértékét. Délkelet-Európában, immáron az első Jugoszláviát és egy nagyobb területű Romániát is belcélrtve, az egy főre eső összereskedelem a csehszlovákiaiainak mindössze egynegyede volt.⁴ A kereslet csökkenésének általános jelenségén túl a balkáni mezőgazdasági termékek nyugat-európai keresletét a háború előtti piacokon visszavetették a szállítási nehézségek, illetve az amerikai és kanadai konkurencia növekvő mértékű jelenléte is. A vállalatfelvásárlásokra és a külföldi befektetésekre kedvezőtlenül hatott, hogy az ipari vállalatok kicsik, a hazai

Press, *East European Monographs*, 1987. 336–345.; Williamson, S. R. Jr.: *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*. New York, St. Martin's Press, 1991. 121–163.

² Good, D. F.: *The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870–1910*. *Journal of Economic History*, vol. 54. no. 4. Dec. 1994. 869–891.

³ Lásd a 9.2-es táblázatot: Lampe, J. R.–Jackson, M. R.: *Balkan Economic History, 1550–1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Bloomington, Indiana University Press, 1982. 282. (a továbbiakban: Lampe–Jackson)

⁴ Drabek, Z.: *Foreign Trade Performance and Policy*. In: *The Economic History of Eastern Europe, 1919–1975*. Ed. Kaser, M. C.–Radice, E. A. Oxford, Clarendon Press, 1985. 379–83.

piacok pedig szűkek voltak. Az 1920-as évek közepén megvalósított valutastabilizációk nyomán is csak mindössze töredéke érkezett a térségbe azon összegeknek, melyeket a háború előtti balkáni kormányok számára kölcsönként az európai tőkepiacok folyósítottak, jóllehet a túlértékelt valuták új kölcsönök megszerzését célozták. A magas átváltási arányok ehelyett kivitelkorlátozó hatással jártak, és a hazai termékeknek az olcsóbb importtermékekkel szembeni védelme érdekében magasabb vámokhoz vezettek. Habár a volt Habsburg vámunió magját alkotó Ausztria, illetve Magyarország csonka gazdaságaihoz fűződő kereskedelmi kapcsolatok lazultak, ezt ellensúlyozta az annak fasiszta kormánya ellenére is Olaszországgal folytatott kereskedelem, illetve a Csehszlovákiával létesített tágabb, interregionális kapcsolat.

A Délkelet-Európán belüli kereskedelem az öt állam összforgalmának 1929-re is csupán 9 százalékát tette ki. Amikor azonban az 1929–1933-as gazdasági válság előjeleként a mezőgazdasági kiviteli termékek ára a felére csökkent, a régió kormányai először nem az állami ellenőrzés bevezetését, illetve bilaterális klíring megállapodások megkötését fontolgatták, ahogyan azt később tették. A kormányok képviselőinek Első Balkáni Konferenciáján, melyet 1930-ban Athénban hívtak össze, nem véletlenül gazdasági kérdéseket tűztek napirendre, és azzal a jugoszláv és román előterjesztéssel foglalkoztak, mely Délkelet-Európában vámunió létrehozását javasolta. Egy jugoszláv küldött arra hívta fel a figyelmet, hogy a régió 44 milliós lakosságának együttes mezőgazdasági kivitele közel azonos mértékű a 3,5 millió lakosú, szabadkereskedelmet folytató Dánia exportjával. Márpedig Görögországot kivéve a régió többi országához hasonlóan az ő országa is exporttöbbletet ért el a többiekkel folytatott kereskedelemben az 1926–1930 közötti időszakban. Az előterjesztéssel még a görög képviselők is egyetértettek. A terv csakis a tervezett osztrák–német vámunió elleni éles nyugat-európai és cseh támadásoknak köszönhetően nem esett azonnal kútba, amely unió megteremtéséről már megállapodás született 1931-ben, amit azután sietve visszavontak.⁵ Az ezt követő kísérletek, amelyek a balkáni tervezet újjáélesztésére irányultak, illetve arra, hogy a kisantant országok (Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia) szövetségét nagyon is megkésve gazdaságilag is megalapozzák, még idáig sem jutottak el.

Ezt követően az 1930-as években a régió kormányai a mezőgazdasági export ellenőrzésére állami hivatalokat hoztak létre, és politikailag veszélyes klíring megállapodásokat írtak alá a náci Németországgal, melyeknek keretében cseréként mezőgazdasági termékeket szállítottak, s mindez csökkentette a multilaterális szabadkereskedelem kialakítására való lehetőségüket. Nem ez volt azonban az egyetlen káros fejlemény, sem pedig az egyetlen példa, amelyet a második világháború után ezekre az országokra erőltetett kommunista gazdasági rendszerek felhasználtak. Akárcsak az összes, a náccal szomszédos európai államban, itt is erőteljesen fellendült az évtized vége felé az állam által finanszírozott katonai termelés. A befektetésre fordítható szűkösen rendelkezésre álló tőke nagy részét

⁵ Geshkoff, T. I.: *Balkan Union. A Road to Peace in Southeastern Europe*. New York, Columbia University Press, 1940. 145–162., 271.; Lampe–Jackson 457–461.

ily módon a termelésnek azon ágazatába fektették, melynek az exportlehetőségei a legkisebbek voltak. Ami pedig Jugoszláviát illeti, az efféle befektetések nyomán a nehézipar a boszniai és szerbiai belső területekre összpontosult, aminek következtében egyrészt e területek igen sebezhetővé váltak a jövőbeni katonai kiadások csökkentésekor, másrészt pedig ennek nyomán Horvátországban és Szlovéniában elégedetlenség támadt. A második világháború kitörése előtt mindenesetre csak az utóbbi probléma került felszínre. Újra megjelenik azonban mindkettő az 1960-as években, hogy mérgező növényként virágba boruljon az 1980-as években.

Az 1948-ban bekövetkezett Tito–Sztálin szakítás következményeképpen ez a fajta regionális koncentráció újra fölerősödött, ezúttal főként Bosznia-Hercegovinára összpontosulva. Északabbra, Kelet-Szlovákiában hasonló folyamat volt kialakulóban. Délkelet-Európa-szerte hatalmas összegeket fektettek a haditermelésbe, vagy fordítottak – főként a nem kommunista Görögországban és Törökországban – katonai célú beszerzésre. A kommunista gazdasági rendszerek további óriási mértékű tőkét – a nemzeti össztermék 30 vagy ennél is nagyobb százalékát – fordították arra, hogy a hazai fogyasztási igényeket, amennyire csak lehet, belföldi termeléssel elégítsék ki, a külfölddel való kereskedelmet pedig csak eszközként használták arra, hogy a mindenképpen szükséges importtermékeket bilaterális klíring megállapodások keretében immáron a szovjet érdekszféra határain belülről beszerezzék. Jugoszlávia ugyan kilépett ebből a körből, mégis egészen 1955-ig, amíg Olaszországgal nem rendeződtek kereskedelmi kapcsolatai, csak lassan haladt előre az exportfejlesztéssel. A jugoszláv köztársaságok mindegyike még ekkor is inkább saját, a szovjet blokk gazdaságaira jellemzően túlméretezett és politikai szempontok szerint irányított iparvállalatainak fejlesztését szorgalmazta. Azokhoz hasonlóan nehezen exportálható áruk termelésére helyezték a hangsúlyt. Az 1960-as évekre azonban a katonai termelés további növekedése megtorpant. Ennek következményeképpen Bosznia-Hercegovina, amely foglalkoztatás szempontjából a leginkább függött a haditermeléstől, hátrányos helyzetbe került, ami csak súlyosbodott az 1980-as években bekövetkezett további kiadáscsökkentések nyomán. Sikertelenül végződtek azon kísérletei, hogy a „kevésbé fejlett köztársaságok és területek” számára létrehozott központi alaphól arányosan részesüljön, ebben Koszovo élvezett ugyanis elsőbbséget. Az 1984-ben Szarajevóban megrendezett téli olimpiai játékok kapcsán kialakult váromlás is hiábavalónak bizonyult. 1988-ra a köztársaság egy főre eső bruttó anyagi termelése (Gross Material Product) az 1953-as 83 százalékról a jugoszláviai átlag 68 százalékára zuhant, jóllehet az egy munkásra jutó ipari állótőke (industrial assets) az átlaghoz képest 82 százalékról 95 százalékra emelkedett.⁶

Albánia kivételével egész Délkelet-Európát a külfölddel folytatott kereskedelem, az ipari termelés és az ipari export példátlan fellendülése jellemzi abban

⁶ Woodward, S.: *Socialist Unemployment. The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990.* Princeton, N. J., Princeton University Press, 1995. 139., 285–295., 349.; Plestina, D.: *Regional Development in Communist Yugoslavia – Success, Failure and Consequences.* Boulder, Colo., Westview Press, 1992. 180–181.

a két évtizedben, amelynek végpontját 1979, a második olajválság éve jelenti.⁷ Az 1970 és 1978 közötti időszakban a bulgáriai és romániai export reálértékét tekintve évi 10 százalékkal, Görögországé 13 százalékkal, ezzel szemben Jugoszláviáé továbbra is csak 5 százalékkal nőtt. Összevetésként megemlíthetjük, hogy az Európai Gazdasági Közösség (EEC) tagországai az 1960, illetve 1973, vagyis az első olajválság éve közötti nyugodt időszakban évi 8 százalékkal növelték kivitelüket. Délkelet-Európán belül Bulgária és Görögország az egy főre eső összforgalom tekintetében Románia és Jugoszlávia adatainak kétszeresét, Törökország mutatóinak ötszörösét, a parányi Albánia teljesítményének pedig tízszeresét érte el. 1978-ra Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában az ipari termékek immáron a bruttó hazai termék (GDP) ötven százalékát tették ki, ezzel szemben Görögországban és Törökországban csak annak egynegyedét. Ennek eredményeképpen a nyersanyagok részcsedése az exportból 20%-ra esett vissza Romániában és Jugoszláviában, 35%-ra Bulgáriában és Görögországban. Törökországban a feldolgozatlan termékek aránya továbbra is 75% maradt. Ily módon a versenyképes mezőgazdasági exporttermékek korábban szűk köre, amely egyebek mellett hozzájárult a Délkelet-Európán belüli kereskedelem korlátozásához, ekkor jelentős mértékben kibővült.

Jóllehet a régió belüli kereskedelem a hat ország összkereskedelmének mindössze 6%-át tette ki, ami kevesebb mint az 1929-es 9%, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy egészen az 1960-as évekig bonyolult politikai ellentétek gátolták a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését. Ezek az ellentétek fennmaradtak ugyan, a gazdasági kapcsolatokra gyakorolt közvetlen hatásuk viszont enyhült, legalábbis amennyire azt az inkonvertibilis valutáknak a valuták általi ismételt túlértékelése, illetve a bilaterális kereskedelmi megállapodások szovjet típusú gyakorlata lehetővé tette. A görög–bolgár kereskedelemben és turizmusban az 1960-as évek végére enyhülés állott be, ironikus módon éppen akkor, amikor Athénban a jobboldali tábornokok voltak uralmon. A görög–jugoszláv kereskedelem kibontakozásának az útjában az 1952-es görög polgárháborút követően nem állottak komolyabb akadályok. Az 1970-es években a Romániába, Bulgáriába és Albániába irányuló görög export értékét tekintve az azelőtti hatszorosára, a Romániából és Bulgáriából származó török import pedig húszszorosára emelkedett.

Csupán találgatásokba bocsátkozhatunk azt illetően, hogy milyen politikai következményekkel jártak ezek a gazdasági tények. Az 1980-as évek folyamán azonban láthatóan elősegítették egy sor, kormányok közötti találkozó létrejöttét annak ellenére is, hogy a második olajválságot követően a nemzetközi feltételek egyértelműen kedvezőtlenebbé váltak, a nyugat-európai növekedés lelassult, a szovjet blokk gazdaságait pedig az egyre inkább növekvő válság jellemezte. Ezek a kapcsolatok elvezettek a háború utáni első balkáni konferencia összehívásáig.

⁷ E növekedésről hasznos tanulmány: Gianaris, N. V.: *The Economy of the Balkan Countries – Albania, Bulgaria, Greece, Romania, Turkey and Yugoslavia*. New York, Praeger Publishers, 1982. 138–175.

1989 elején hat ország külügyminiszterei találkoztak Belgrádban, hogy mindannyiuk számára haszonnal járó közös lépésekről tárgyaljanak.

Az 1989-es év végére azonban az egymást követő gazdasági kudarcok nyomán bekövetkező politikai összeomlás elsöpörte Zsivkov és Ceausescu rendszerét Bulgáriában és Romániában, összeomlással fenyegette Alia uralmát Albániában, és a felbomlás szélére sodorta a jugoszláv kommunista pártot (SKJ). A pártszervezet összeomlása a föderáció szintjén 1990 januárjában és a csak az egyes köztársaságokban megtartott többpárti választások sorozata azután megadta az utolsó lökést a jugoszláv örökségért folytatott háborúk kirobbanásához. Amint az ismeretes, Szlovéniában tört ki először a háború, ami azután 1991-ben továbbterjedt Horvátországra, ott azonban már sokkal nagyobb emberáldozatot követelve, az ezt követő évben pedig még ennél is sokkal tragikusabb veszteségeket okozva, kiterjedt a konfliktus Bosznia-Hercegovinára is.⁸ A gazdasági következmények kevésbé ismertek ugyan, a rendelkezésre álló adatok pontatlan volta ellenére sem szabad azonban azokat mellékesen kezelni, amennyiben felismerjük a szélesebb régióra kiterjedő, újbóli kapcsolatteremtés égető szükségességét. Efféle összefogás nélkül Délkelet-Európa egésze, illetve Közép-Európa egy része is egy olyan önfenntartásra berendezkedő és illegális ügyletekkel teli állapotba süllyed, amely jelenleg a boszniai gazdaság egészét, de a szerb, horvát és macedón gazdaság túlságosan nagy részét is jellemzi.

1994-re túl azon a veszteségen, amit a nagyszámú halott, illetve kitelepített jelentett, a boszniai gazdasági termelés az 1989-es szinthez képest mintegy egyharmadára zuhant vissza. Hasonlóan riasztó visszaesés jellemezte Szerbia-Montenegrót is, a horvát veszteség pedig a háború előtti termelés majdnem felének kiesése. A szerbiai bruttó hazai terméknek (GDP) 1992-re már 30 százalékát az „informális” vagy másképpen illegális gazdaság termelte. A nemzetközi közösség által Szerbiára kirótt gazdasági és pénzügyi szankciók miatt nyilvánvaló volt, hogy ez az arány jelentősen növekedni fog az elkövetkező két évben. A szankciók, illetve az egykori jugoszláv Macedón Köztársaságot sújtó görög kereskedelmi embargó nyomán az újonnan alakult államok külkereskedelmének több mint fele illegális kereskedelemmé alakult át. Egyedül Szlovénia volt képes kereskedelmének 50–60%-át, melyet azelőtt a volt jugoszláv köztársaságokkal bonyolított, átváltani egy sor európai partnerrel folytatott legális kereskedelemre. Még Szlovénia kereskedelme is kiábrándítóan csekély mértékű volt azonban a szomszédos Ausztria és Olaszország irányában, összforgalmának mindössze 8, illetve 15 százalékát tette ki. A Horvátországgal folytatott kereskedelme az 1992-es 14 százalékról 1995-re 8 százalékra esett vissza.⁹

⁸ A jugoszláv örökségért folytatott háborúkról és azok eredetéről szóló legjobb tanulmány: Silber, L.–Little, A.: *The Death of Yugoslavia*. London, Penguin Press, 1995. A boszniai háborúról lásd még Calic, M.-J.: *Der Krieg in Bosnien-Hercegovina – Ursachen, Konfliktstrukturen, Internationale Lösungsversuche*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1995.

⁹ Az 1993-as év gazdasági folyamatairól tömör összefoglalást lásd az Albániáról, Bulgáriáról és a jugoszláv utódállamokról szóló fejezetekben: *Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, 1994. London, Europe Publications Ltd., 1994. Az azt követő idő-

A háború sújtotta volt jugoszláv köztársaságok összes szomszédos államához hasonlóan a szlovén gazdaságnak is viselnie kell a kereskedelmi útvonalak átrendeződésének terheit. A kívülálló kormányok mindegyike szolgált becslésekkel arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben hiúsultak meg kereskedelmi ügyletek, illetve milyen arányban kellett azokat magasabb költséggel más útvonalakra terelni amiatt, hogy a Közép- és Délkelet-Európát összekötő fő szárazföldi útvonalak 1992 óta a legális kereskedelem számára nagyjából elzáródtak. A szomszédos Bulgária gazdasági vesztesége, amelyet a leg súlyosabban érintett a háború, becslések szerint nem kevesebb, mint 4 billió dollár. Roumen Avramov bolgár közgazdász viszont kétségbe vonja a számszerű becsléseknek a hitelességét, azt állítja ugyanis, hogy belpolitikai célok szolgálatába állítva az adatokat, azokat olykor eltúlozzák (illetve a nemzetközi hatóságok, tartva a kárpótlás iránti igénytől, azokat olykor kisebbitik). Avramov rámutat arra is, hogy ezek a becslések nem veszik figyelembe a háború és a szankciók kereskedelmet sújtó legfontosabb gazdasági következményét, nevezetesen a tőkének és a jövedelemnek, valamint a kereskedelmi tevékenységnek az úgynevezett „szürke gazdaság”-ba való terelődését, mely gazdaság illegális üzleti tevékenységnek alapul, és nagymértékben ki van téve a politika, illetve az alvilág beavatkozásának.¹⁰ Kétségtelenül ez az, ami a legnagyobb hatást gyakorolta a bolgár gazdaságra a volt jugoszláv Macedón Köztársaságot sújtó görög embargó, illetve a Szerbiára nehezedő nemzetközi szankciók miatt ideterelődött kereskedelem következményeképpen. A macedón belügyminiszter nemrégiben amiatt mondott le, mert nem sikerült a Gligorov elnök elleni merényletkísérlet, illetve a csempészetben érdekelt körök közötti összefüggésre bizonyítékokkal szolgálni, jóllehet nagy valószínűséggel ez utóbbiak állnak a háttérben. Az elnöknek mind a Papandreou kormánnyal való jó viszonyt célzó sikeres kísérletei, mind pedig az országon belüli korrupcióval szembeni fellépése azzal fenyegetett ugyanis, hogy visszaszorul Macedónia szerepe az illegális kereskedelmi vállalkozásokban.

A háború, a széles körben elterjedt korrupció és a Délkelet-Európa központi kereskedelmi csatornáit elzáró korlátozás előre megjósolható hatást gyakorolt a külföldi befektetésekre. A korlátozások, melyek a szerbiai viszonyok következtében Albániától egészen Romániáig, a boszniai viszonyok nyomán pedig Szlovéniától keletre is érvényesülnek, elriasztottak bármiféle nagyobb kötelezettségvállalástól. A Szlovéniába irányuló osztrák, illetve a Bulgáriába érkező görög befektetések számukat és a befektetések összegét tekintve egyaránt alacsony szinten

szakra vonatkozóan: Bicanic, I.: *The Economics of State-Building in the Former Yugoslavia*. In: *Occasional Paper #43*. Wash, D. C.: *East European Studies*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1996.; *Economic Trends in Eastern Europe*. Vol. 5, no. 1. Kopint-Datorg, Budapest, 1996. Főként Szlovéniával kapcsolatban lásd a félévenként megjelenő, a ljubljani Institute of Macroeconomic Analysis and Trends által kiadott: *Slovenia Analysis of Economic Trends*.

¹⁰ Avramov, R.: *The Bulgarian Economy – A Transition in the Transition*. *Occasional Paper #46*. Wash, D. C.: *East European Studies*. Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1996.

mozognak. Az 1991 óta Bulgáriába áramló közvetlen külföldi befektetések értéke nem haladta meg az 500 millió dollárt, a Szlovéniába irányuló befektetések összértéke pedig még ennél is alacsonyabb.¹¹ Feltűnő a német befektetések hiánya még Horvátországban is, amelynek Németország általi korai elismerése pedig azt sugallta (bár a közgazdászok kezdettől kételkedtek ebben), hogy ezzel kezdetét veszi a Délkelet-Európába való új gazdasági behatolás. Wolfram Schrettl, a Berlinben székelő „Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung” munkatársa szerint 1991 óta az egész régió alig egy százalékban részesült Németország közvetlen külföldi befektetéseiből.¹² Igaz ugyan, hogy a Magyarország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság alkotta arany háromszög részesedése is összesen 9 százalék csupán, amely nem tartalmazza a kelet-német gazdaság újraintegrálására fordított hatalmas összegeket.

Legyen bármilyen elkedvetlenítő is a huszadik század utolsó évtizedének kezdete Délkelet-Európában, nem szükségszerű, hogy az évtized így is végződjön. Végül is 1995-ben megszűnt a görög embargó, véget ért a boszniai háború, és ha a pénzügyi szankciókat nem oldották is fel, de megindult a kereskedelem Szerbiával. Az előbb felsorolt eredmények közül egyelőre csak az elsőt erősítették meg gazdasági lépések is, nevezetesen a görög üzleti érdekeltségek nyomására – melyek képviselőivel immáron megteltek a szkopjei szállodák – az athéni kormány hajlik a kapcsolatok rendezésére Macedóniával. Egy másik ígéretes tendencia is észlelhető a háborús zónán kívül. A görög és török kereskedelem 1989 óta irányt változtatott, és Németország helyett Keletközép-, illetve Délkelet-Európára összpontosít. Albánia és bizonyos mértékben Románia kivételével a délkelet-európai gazdaságok mindegyike rendelkezik egy sor olyan piacképes termékkel, melyeket egyre nagyobb mennyiségben cserélnek Görög-, illetve Törökországból származó élelmiszerekre, köztük magas színvonalú késztermékekre. Még Bulgária feltehetően elavult kohászati ipara is piacra talált a két említett szomszédos országban, termékeit részben ott használják fel, részben pedig továbbszállítják a kisebb, viszont rohamosan fejlődő ázsiai gazdaságok számára. Hogyan ítéltethetjük meg azonban a Délkelet-Európán belüli kereskedelem további növekedésének esélyeit, milyen komparatív előnyökkel járhat az a régió számára? Michael Wyzan, az újonnan létesített prágai Open Media Research Institute munkatársának becslése szerint mind Görögország, mind pedig Törökország részesedése megduplázódhat Bulgária kereskedelmi összforgalmából a jövőben, s ez együttesen máris ígéretes módon eléri a 10 százalékot. Hozzáteszi Wyzan azt is, hogy amennyiben Thesszaloniki a régió legális kereskedelmének és pénzügyeinek központjává fejlődik, amire egyébként kiváló intéz-

¹¹ Bulgarian Economic Monitor. PlanEcon Report, 1996. jan. 31. 47–48., 24.; Slovenian Economic Monitor. PlanEcon Report, 1995. dec. 31. 43–44., 25.

¹² Schrettl, W.: Old Ties and new Ties for Southeastern Europe: Some Economic Factors. Paper for the Wilson Center, Südosteuropa Gesellschaft and University of Cyprus Conference: Redefining Regional Relations in Southeastern Europe: Political Challenges and Economic Opportunities. Nicosia, Republic of Cyprus, March 19–23. 1995. (a továbbiakban: Paper for the Nicosia Conference)

ményi és infrastrukturális adottságai determinálják, a Görögországgal folytatott kereskedelem még inkább fellendülhet.¹³ A külföldi befektetők számára ez mindenképpen bátorítást jelentene, különösen akkor, ha megvalósulna a munkacső és az áru szabadabb áramlása, s a befektetett tőkével minél szélesebb területen lehetne szabadon rendelkezni. Ha a protekciót és más illegális ügyletek költségeit kizárjuk, a bérek és különösen az ott-tartózkodás egyéb költségei tekintetében a délkelet-európai városok lényegesen olcsóbbak a közép-európaiaknál.

Ezen előbbi költségeket viszont addig nem lehet kizárni, amíg a szerbiai, horvátországi és bosznia-hercegovinai gazdaság újra be nem tagozódik a nyereséget termelő, de pénzügyileg ellenőrzött legális üzleti rendszerbe.¹⁴ Az 1995. novemberi Daytoni megállapodást megelőző ellenségeskedések hatására mind Boszniában, mind pedig Horvátországban és Szerbiában a kereskedelmi tevékenység és a vállalkozások irányításának túlságosan is nagy része maradt az uralmon lévő pártok nyilvánvalóan érvényesülő politikai ellenőrzése alatt. Szerbia és Horvátország vezetése azonban, ha továbbra is hatalmon marad, ami nagyon valószínű, vonzónak találná azokat a szélesebb körű gazdasági előnyöket és a politikai elismertséget, amelyet számukra az általam javasolt két regionális – az öt délkelet-európai és az öt kelet-közép-európai államból álló – szerveződésben való részvétel jelenthet. Szerbia számára különösen a Görögországhoz és Thesszalonikihez fűződő kapcsolat lehetne vonzó, míg Horvátország számára az Ausztriával, Béccsel kialakítható viszony bírna nagy jelentőséggel. Görögország és Ausztria máris az Európai Unió (EU) tagja. Az ő politikai közreműködésük nélkülözhetetlen lenne azokon a tárgyalásokon, amelyek majd a régió belüli gazdasági kapcsolatok rendezését és azt célozzák, hogy a CEFTA követelményein túlmenően megkerülhetetlen rendszabályokat hozzanak a pénzügyek adminisztrációja tekintetében. Szlovénia szintén előnyökhöz juthatna, amennyiben a másik Európai Unióbeli állammal, azaz Olaszországgal alakítana ki kapcsolatokat, hiszen ezáltal egy nagyobb egység részévé válna. Ezen túlmenően mind Szlovénia, mind pedig Horvátország örömmel fogadná azt a tényt, hogy Ausztriához, Magyarországhoz és Olaszországhoz való kötődése biztosítékul szolgál a volt Jugoszlávia felélesztésére irányuló bármiféle esetleges politikai kezdeményezés ellen. Délkeleten az a gazdasági kapcsolatrendszer, amelyet török jóváhagyással Görögország és Szerbia alakítana ki Albániával, Macedóniával és Bulgáriával, hozzájárulhatna egy sor politikai dilemma megoldásához – nevezetesen rendezhetné Albánia, illetve a macedóniai és koszovói albán népesség viszonyát, eloszlatná a macedón aggodalmakat a Szerbiával (vagy Bulgáriával) kialakítandó szorosabb

¹³ Wyzan, M. L.: Bulgaria's Trade Relations with Greece and Turkey. What They Are and What They Could Be. Paper for the Nicosia Conference.

¹⁴ Lásd Lampe, J. R.: Bosnia's Bumpy Road After 1996: The Legal and Economic Challenges. The Washington Quarterly (Summer, 1996). A „U. S. Business Council for Bosnia-Herzegovina” 1996. márciusi ülésén amerikai cégek számos képviselője megegyezett abban, hogy mielőtt bármiféle békeidőben történő befektetést javasolnának, le kell fektetni a pénzügyi dokumentáció megfelelő normáit és bevezetni azokat a gyakorlatban.

kétoldalú kapcsolatok miatt, illetve oldhatná Görögország és Törökország túlzott koncentrálását a kétoldalú kapcsolatokra.

E két „legális vállalkozási övezet” létrehozása Bosznia-Hercegovina körül, melyek súlypontja Bécs és Thesszaloniki lenne, alternatívaként szolgálna a politikai irányítás alatt álló és illegális módon működtetett üzleti tevékenység ellenében. A háborús emlékek túl épp a szürke gazdaságnak a túlsúlya akadályozza Bosznia három részének konstruktív újragyesítését. Amennyiben ezek különálló gazdasági egységek maradnak, még ha közülük kettő a szomszédos Szerbia, illetve Horvátország részévé válik is, ezen sokféle kárt szenvedett részek egyike sem fog modern gazdaságként fennmaradni, ehelyett a délkelet-európai kereskedelem fő csatornáit elzáró méregként hatnak majd. Márpedig a régió elszigetelődéséből, egy balkáni gazdasági állóvíz kialakulásából senkinek sem származik haszna. Az elszigetelődés csak megerősíti a szerencsétlen balkáni sablont, amely alapján lehetetlen az európai kontinensbe való kulturális és földrajzi betagozódás.

Hadd jegyezzük meg e helyütt azt is, hogy politikai okok miatt sem az Európai Unió tagállamai, sem pedig az Egyesült Államok számára nem lesz könnyű az 1996-ot követő boszniai újjáépítésre vonatkozó kötelezettségvállalásaik betartása. Akkor van csupán esély az 1997–98-ra ígért nyugati segítség teljesítésére, amennyiben a délkelet-európai államok és közép-európai szomszédai a fentiekben javasolthoz hasonló, önálló kezdeményezésre szánják rá magukat, jelezve ezzel hosszú távú elkötelezettségüket a régió stabilitása mellett.

Fordította: Farkas Csamangó Gyöngyi